

بررسی فهرست‌های نسخه‌های چاپ سنگی^۱ چاپ شده در ایران

منوچهر آراسته^۲

چکیده

بررسی فهرست‌های نسخه‌های چاپ سنگی نشان می‌دهد قواعد یکنواخت در معرفی آنها وجود ندارد. بسیاری از نکات دقیق و عمیق مورد غفلت واقع شده است. وجود سبک‌های متفاوت در فهرست‌نویسی، عدم وجود نمایه‌های کامل و جامع در انتهای فهرست، در هم ریختن کتابشناسی و نسخه‌شناسی، عدم معرفی محتوا و فصول و ابواب کتاب، عدم ذکر اطلاعات کتابشناسی و نسخه‌شناسی مانند آغاز، انجام، آرایش و تذهیب‌ها و... در بسیاری از فهرست‌ها، نبود برخی نواحی مورد نیاز در فهرست‌نویسی توصیفی، نداشتن فهرست تحلیلی و عدم استفاده از سرعنوان‌های موضوعی برای موضوع دهی در بسیاری از فهرست‌ها، از همه مهمتر عدم توجه به قواعد فهرست‌نویسی و... از جمله مسائلی است که فهرست‌نگاران از آن گذشته‌اند. با بررسی صورت گرفته بر روی فهرست‌های چاپ سنگی می‌توان نتیجه گرفت که اطلاعات کتابشناسی و نسخه‌شناسی این منابع سلیقه‌ای بوده و از استاندارد و مرجعیت خاصی تبعیت نمی‌کند و با توجه به اهمیت این منابع، ضرورت دارد استاندارد واحدی برای تهیه اطلاعات کتابشناختی و نسخه‌شناسی این منابع تهیه گردد. فهرست‌نگاران نسخه‌های چاپ سنگی نیز باید جهت تهیه اصول یکنواخت و مدرن و ایجاد هماهنگی در سازماندهی منابع چاپ سنگی با لحاظ کردن شیوه فهرست‌نگاری قدیم و نیز قواعد استاندارد فهرست‌نویسی و ادغام مناسب این دو با یکدیگر، کاربرگه‌ای را به عنوان مینا و اساس فهرست‌نویسی نسخه‌های چاپ سنگی طراحی کنند.

کلید واژه‌های موضوعی: چاپ سنگی، فهرست کتب چاپ سنگی

مقدمه

سده سیزدهم هجری قمری به عنوان دوره تحول در ایران یاد شده است. در این دوره است که برای نخستین بار اطلاعات و دانش از انحصار کتابخانه‌ها خارج شد و از طریق چاپ و انتشار کتاب‌ها و ایجاد مدارس به شیوه نوین، تحولی منحصر به فرد بوجود آمد. بدین ترتیب اطلاعات و دانشی که تا پیش از این به صورت کتاب‌های دستنویس و تک نسخه نگارش، طراحی و تولید می‌شدند به صورت متکثری منتشر گردیدند. همانطور که عرصه نسخه‌های خطی جولانگاه مناسبی برای تصویرگران و خوشنویسان بود کتب چاپ سنگی نیز این ویژگی‌ها را حفظ کرده و امکان هنرنمایی را برای هنرمندان در عرصه تصویر سازی، خوشنویسی و آرایش کتاب فراهم آورد. چاپ سنگی به مدت ۷۰ سال حاکم بلامنازع چاپ در ایران بوده و تا پایان دوره قاجاریه ادامه داشته است (دبیری، ۱۳۸۴). نظر به این که کتاب‌های چاپ سنگی حاصل دوره انتقال از نسخ خطی به نسخه چاپی محسوب می‌شود و از ذخایر گرانبهای این مرز و بوم و حاوی معارف بزرگان ما در موضوعات مختلف می‌باشند، این کتاب‌ها دارای ارزش‌های فراوان تاریخی، علمی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و دینی هستند. علاوه بر متون اصلی، نسخه دارای حواشی، شرح‌ها، تقویم‌ها، وقف‌ها، امضاها، و مهرها حاوی اطلاعات تکمیلی جالبی است که برای محققان ارزش فراوانی دارد. این کتاب‌ها همواره به جهت ویژگی و شرایط خاص (نظیر نوع چاپ، خط، تاریخ کتابت، قدمت و نفاست علمی و هنری و...) از اهمیت و ارزش والایی برخوردار می‌باشند.

از دوران قاجاریه متفکران و نویسندگان و دانشمندان کوشیده‌اند حاصل بسیاری از مطالعات و تحقیقات خود و گذشتگان را به صورت مکتوب (چاپ سنگی و...)، در دسترس همگان قرار دهند و برای آیندگان به یادگار بگذارند که کتابخانه‌های بزرگ و کوچک کشور دارای نسخه‌های بسیار زیادی از این منابع هستند.

¹ Lithography

² کارشناس اداره مخطوطات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

بر کسی پوشیده نیست که ترقی و تعالی یک جامعه آنگاه مقدر می‌گردد که همه از پیشینه تاریخ تمدنش آگاه باشند و این آگاهی را می‌توان از آثار مکتوب گذشته که به نسل‌های روزگاران بعد رسیده به دست آورد. وجود منابع مکتوب، مورخان را به کشف رازها و افکار نسل‌های گذشته امیدوار می‌کند. نسخه‌های چاپ سنگی موجود در کتابخانه‌ها می‌تواند نشان‌دهنده وضعیت علمی، فرهنگی، سیاسی و سایر جنبه‌های پیدا و پنهان دوران قاجار باشد که بسیاری از این منابع به صورت پراکنده و اغلب در دسترس محققان قرار ندارند. نسخه چاپ سنگی یعنی کتابی که محتوای آن را دانشمندی با قلم خویش به دقت و حوصله در طول روزها و ماه‌ها تحریر نموده، تا برای طبع آماده گردد. نسخه‌های چاپ سنگی میراث دینی و فرهنگی ایرانیان محسوب می‌شوند. بسیاری از پیشینه‌های علمی و هنری ایرانیان در دوره قاجار در لا به لای نسخه‌های چاپ سنگی برای آیندگان به ودیعه گذارده شده است. توجه و شناسایی نسخه‌های چاپ سنگی برای نسل حاضر، گذشته علمی و فرهنگی ایرانیان را بازگو می‌کند. نسخه‌های چاپ سنگی برجای مانده در علوم مختلف مانند حدیث، تفسیر، فقه، اصول، فلسفه، کلام، نجوم، ریاضیات، موسیقی، پزشکی، خطاطی، کشاورزی، فیزیک، شیمی و...، نشانگر تلاش گسترده دانشمندان ایرانی در علوم مختلف و اختراع و ابداعات بی‌شمار آنها در این عرصه است. نسخه چاپ سنگی یکی از میدانگاه‌های با نزهت و خوش‌منظر و تجلی‌گاه بارز ذوق و هنر اصیل ایرانی است. بر صفحات درونی و جلد آنها زیباترین نقشها و رنگها ترسیم شده و فکر را تجسم بخشیده است. در جلدهای ضربی و روغنی و... سرپنجه‌های هنرمندان بی‌نام و نشان نازک‌ترین قلمها و روشن‌ترین طرحها را بر پوست تیماج، میشن و... جاودان ساخته است و خویش و بیگانه را از اعجاز و شگفتی کار به آفرین‌گویی و حیرت‌واداشته است. گام اساسی اول در معرفی این نسخه‌ها، فهرست‌نویسی آنهاست تا کیفیت، کمیت و اهمیت این آثار هر چه بیشتر و زودتر روشن شود و محققان و علاقه‌مندان بتوانند سریع و به آسانی دریابند که در هر کتابخانه و مخزنی چه کتابهایی هست و هر کتابی را که می‌خواهند در کجا می‌توانند بیابند. البته در این سالها چندین کتابخانه فهرست شده و فهرست‌هایی مانند فهرست کتب چاپ سنگی دانشگاه تهران در دسترس محققان قرار گرفته است. ولی هنوز بسیاری از مجموعه‌های چاپ سنگی ایران فهرست نشده مانده‌اند.

ضرورت فهرست‌نویسی نسخه‌های چاپ سنگی

یکی از دغدغه‌های همیشگی بشر، سازماندهی داشته‌هایش بوده است. این امر با هدف دستیابی آسان‌تر به این داشته‌ها در صورت لزوم، صورت گرفته است. در علم کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز یکی از دغدغه‌های بنیادی و همیشگی، دستیابی سریع و سهل به داشته‌ها، یعنی اطلاعات بوده است. بر این اساس، سازماندهی اطلاعات به عنوان تدبیری برای حصول به این مقصود، اندیشیده شده است. سازماندهی اطلاعات، سالها به عنوان محوری‌ترین فعالیت کتابداری و اطلاع‌رسانی و نمود فعالیت‌های فنی و جدی کتابخانه به شمار می‌رفته است. از لحاظ قدمت نیز، برخی عمر آن را معادل عمر نگارش بشر می‌دانند. زیرا از هنگامی که نوشته مضبوط و مکتوب پدید آمد، می‌بایست اطلاعات محل نگهداری، شیوه نگهداری و دستیابی به آنها در صورت لزوم، ارائه می‌شد. با پیشرفت اجتماعات و به تبع آن پیچیده شدن فرایندها و فعالیت‌های زندگی بشر، نیاز به اطلاعات و صدها اطلاعات منظم و سازماندهی شده، رو به افزایش نهاد. اختراع چاپ سنگی قرن هجدهم، تحولی بنیادی در زندگی بشر پدید آورد و ابزاری در اختیار بشر قرار گرفت که قادر بود در مقایسه با دنیای قبل از آن شرایط بسیار بهتری فراهم نماید. بسیاری از منابع در ایران و جهان به این روش چاپ گردیده‌اند که دارای ارزش بالایی از لحاظ علمی، فرهنگی و تاریخی می‌باشند. این منابع با توجه به ویژگی‌های خاص خود نسبت به منابع چاپی دارای شرایط خاصی در فهرست‌نویسی می‌باشند زیرا مقوله فهرست‌نویسی

اطلاعات از دیرباز در عالم کتابداری و اطلاع رسانی وجود داشته و کتابداران برای رفع مشکلات موجود در این زمینه، سالها فعالیت فکری و عملی داشته و تا حدود زیادی بر این مشکلات فائق آمده اند.

رویکرد کتابداران نسبت به منابع چاپ سنگی باید همان رویکرد کلان این حوزه نسبت به همه محملهای دانش باشد. همانگونه که سنگ نبشته ها، الواح گلین، کتابهای کاغذی و لوحهای فشرده همه در مفهوم عام کتاب، یعنی مجموعه ای از اطلاعات مضبوط و مکتوب می گنجد، منابع چاپ سنگی نیز در این دایره قرار می گیرند. در واقع، منابع چاپ سنگی از انواع منابع اطلاعاتی نسبتا جدید می باشند اما این منابع دارای ویژگیهایی هستند که در انواع منابع شناخته شده جدید وجود ندارند. این ویژگیها باعث می شوند که قواعد مرسوم فهرست نویسی منابع دیگر، بدون اعمال تغییرات لازم برای این منابع کارآیی نداشته باشند.

اهمیت فهرست نویسی منابع چاپ سنگی به حدی بوده است که اکثر کتابخانه های بزرگ کشور که دارای نسخه های سنگی می باشند را به واکنش وا داشته است. منابع چاپ سنگی، هم اکنون جایگاه خود را در کنار سایر منابع کتابخانه ای دارا می باشند و ضروری است کتابداران کتابخانه های دارای نسخه های چاپ سنگی با مبحث " فهرست نویسی منابع چاپ سنگی " آشنا شده و این منابع را جزئی از منابع اطلاعاتی کتابخانه و در کنار سایر منابع به حساب بیاورند تا امکان پاسخگویی بهتر و در نهایت رضایت بیشتر مخاطبین فراهم گردد.

بر اساس شواهد موجود، نسخه های بسیار زیادی در کتابخانه های بزرگ، دانشگاهی، عمومی و خصوصی ایران نگهداری می شود. از این تعداد فهرست بعضی از کتابخانه ها فهرست شده و بخش بزرگی از این منابع فهرست نشده است و اطلاعات تفصیلی و یا حتی اجمالی از آنها در دست نیست.

در گذشته برای فهرست نگاری مجموعه های نسخه های چاپ سنگی، اقدامات ارزنده ای انجام گرفته است. فهرستهای کتابهای چاپ سنگی که در سالهای اخیر منتشر شده نشان از توجه به این شکل از آثار دارد. بررسی شیوه های فهرستنویسی و آگاهی از نقاط ضعف این فهرست ها می تواند زمینه رفع این نقایص در فهرست های آینده را فراهم آورد.

اولین فهرست نسخه های چاپ سنگی همراه با نسخه های خطی در سال ۱۳۰۵ خورشیدی به همت شیخ محمد خالصی، مرتضی قلیخان نائینی، حاج عمادالمحققین واعظ تهرانی مشهور به عماد فهرستی، میرزا علی اکبر شهیدی ثقه الاسلام و عبدالعلی اوکتایی منتشر شد. که دارای سبک ویژه ای در معرفی بخش های کتابشناسی و نسخه شناسی است. (عظیمی، ۱۳۸۵).

بنابراین به منظور آشنایی با شیوه فهرستنویسی و آشنایی با فهرست هایی که تاکنون بین سالهای ۱۳۷۰ الی ۱۳۸۶ به چاپ رسیده به معرفی آنها می پردازیم.

۱ - فهرست کتب چاپ سنگی موجود در کتابخانه سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی زیر نظر مدیریت پژوهش فرهنگی سازمان انقلاب اسلامی در سال ۱۳۷۰ چاپ گردیده است. این فهرست تعداد ۶۱۹ عنوان کتاب چاپ سنگی موجود در سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی را در بر دارد که ۳۹۹ عنوان زبان فارسی و ۲۲۰ عنوان زبان عربی است. شیوه تنظیم براساس الفبایی نام نویسنده است پس از آن عنوان کتاب، تکرار نام نویسنده، نام، شارح، مصحح، مترجم و... سپس محل نشر، ناشر یا چاپخانه، سال نشر، تعداد صفحه ها و قطع کتاب آورده شده است. در انتهای کتاب فهرستهایی تهیه شده است که عبارتند از: ۱- فهرست عناوین کتب فارسی، ۲- فهرست عناوین کتب عربی، ۳- فهرست اعلام.

با توجه به تلاشهایی که در زمینه فهرست مذکور انجام شده، اما موارد زیر در آن رعایت نگشته است: ۱- اطلاعات کتابشناسی و نسخه شناسی نسخه ها کامل نمی باشد، مانند نام کاتبان، چاپخانه داران، آغاز، انجام، آرایش و تذهیب

های نسخه و... ۲ - عدم توجه به فهرست تحلیلی و نداشتن موضوع ۳. قواعد فهرست‌نویسی در آن رعایت نگردیده است. ۴. کاربرگه فهرست‌نویسی بر مبنای هیچ یک از فرمت‌های استاندارد مانند مارک^۳ و... تهیه نشده است. ۵. محتوی نسخه‌ها در چند سطر معرفی نشده است.

۲ - فهرست کتب درسی چاپ سنگی موجود در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران که توسط صدیقه سلطانی فر در سال ۱۳۷۶ تهیه گردیده است. این فهرست ۹۹۱ جلد کتاب درسی چاپ سنگی موجود در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران را دربردارد. شیوه تنظیم براساس شماره مسلسل انجام گرفته است. عنصر ورود برای معرفی هر کتاب براساس الفبای عنوان کتاب می‌باشد و پس از آن نام مؤلف، تاریخ تالیف، آغاز و انجام نسخه، در ناحیه یادداشتهای که در این ناحیه توضیحاتی در مورد کتاب ذکر شده و بعد از این نسخه‌شناسی کتاب ذکر شده که شامل نوع خط، کاتب، تاریخ کتابت، اندازه سطر، محل نشر، نام چاپخانه، صفحه شمار، مصور بودن یا نبودن، مهرها، یادداشتهای تملک، یادداشتهای افزوده، کاغذ، ویژگی‌های جلد معرفی شده و در فهرست تحلیلی موضوع آمده است.

در پایان فهرستهایی براساس: ۱ - موضوع. ۲ - عنوان. ۳ - اشخاص (نمایه نام کسان، مؤلف، کاتب، مصحح و...)، ۴ - نام چاپخانه و ناشر ارائه شده است.

در فهرست معرفی شده در فوق اطلاعات کتابشناسی و نسخه‌شناسی نسبتاً کاملی در باره نسخه‌های درسی آورده شده است. اما به نظر می‌رسد که: ۱. قواعد فهرست‌نویسی کاملاً رعایت نشده و در بسیاری از موارد سلیقه‌ای می‌باشد. ۲. کاربرگه فهرست‌نویسی بر مبنای هیچ یک از فرمت‌های استاندارد مانند مارک و... تهیه نشده است و ۳. محتوی نسخه‌ها در چند سطر معرفی نشده است.

۳ - فهرست کتب چاپ سنگی (فارسی) کتابخانه مرکزی تبریز که توسط منصوره وثیق در سال ۱۳۷۹ تهیه و تنظیم شده است. این فهرست، کتابهای فارسی کتابخانه مرکزی تبریز را معرفی نموده است که ۱۰۳۰ عنوان را دربر دارد. فهرست براساس شماره مسلسل تنظیم گردیده و عنصر ورود برای معرفی هر نسخه براساس الفبای نویسنده و عنوان کتاب انتخاب شده است. پس از نام نویسنده، عنوان کتاب، سپس تکرار نام نویسنده، نام کاتب، محل نشر، نام چاپخانه و سال چاپ، تعداد صفحه‌ها، اندازه جلد و در بخش آخر یادداشتهای مربوط به کتاب می‌باشد که در واقع توضیحاتی در مورد کتاب است. برای کتابها موضوع نوشته نشده و فقط به شماره موضوعی بسنده کرده‌اند. در پایان فهرستهایی تهیه شده که عبارتند از: ۱ - فهرست اعلام، ۲ - فهرست کتب، ۳ - فهرست جغرافیایی، ۴ - فهرست کاتبان، ۵ - فهرست چاپخانه‌ها (دارالطباعة‌ها، کارخانه‌ها و چاپخانه‌ها)، ۶ - فهرست اهدا کنندگان کتاب

با توجه به تلاشهایی که در زمینه فهرست مذکور انجام شده، اما موارد زیر در آن رعایت نشده است. ۱ - نداشتن فهرست تحلیلی و تعیین موضوع و اکتفا به شماره رده بندی. ۲. قواعد فهرست‌نویسی آن رعایت نگردیده است. ۳. اطلاعات نسخه‌شناسی مانند آغاز، انجام و آرایش و تذهیب‌های نسخه و غیره نیامده است. ۴. کاربرگه فهرست‌نویسی بر مبنای هیچ یک از فرمت‌های استاندارد مانند مارک و... تهیه نشده است. ۵. محتوی نسخه‌ها در چند سطر معرفی نشده است.

۴ - فهرست کتابهای چاپ سنگی ایران توسط اکرم مسعودی در سال ۱۳۷۹ تهیه و تنظیم شده است. فهرست حاضر شامل کتابهای چاپ سنگی ایران موجود در کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران می‌شود و مجموعاً ۳۳۷ عنوان را در بردارد. شیوه تنظیم براساس شماره ردیف کتابخانه می‌باشد و عنصر ورود برای معرفی هر کتاب براساس نام

³ Machine Readable Catalogue

نویسنده، پس از آن عنوان کتاب، نام شارح، حاشیه نویسی مصحح، مترجم و... زبان اثر، سال تالیف، در بخش بعد به معرفی نسخه‌شناسی هر اثر پرداخته شده (نام کاتب، تاریخ کتابت، نوع خط، محل نشر، نام چاپخانه، و ناشر، سال چاپ، قیمت، تیتراژ، تعداد صفحه، تعداد سطر و اندازه آن، آرایش و تزئین های کتاب، انجام کتاب، جلد و آرایش‌های آن سپس موضوع کتاب تعیین و نوشته شده، آغاز و انجام، مهرهای موجود در کتاب و یادداشتهای مالکیت و یادداشت‌های افزوده نوشته شده، حواشی کتاب معرفی شده است.

در پایان فهرست، نمایه‌هایی تهیه شده است که عبارتند از: ۱ - فهرست نام اشخاص (شامل نویسندگان، شارحان، مترجمان و... کاتبان، ناشران (مطبعه، دارالطباعة، چاپخانه)، ۲ - فهرست عنوان کتابها ۳ - فهرست موضوعی، نام اشخاص بر اساس فهرست مستند مشاهیر مستند گردیده، همچنین موضوع ها براساس سر عنوانهای موضوعی فارسی تعیین شده است.

با توجه به تلاشهایی که در زمینه فهرست مذکور انجام شده، اما موارد زیر در آن رعایت نشده است.

۱. قواعد فهرست‌نویسی در بسیاری از موارد سلیقه ای است. ۲. اطلاعات نسخه شناسی و کتابشناسی به طور کامل نیامده است. ۳. کاربرد فهرست‌نویسی بر مبنای هیچ یک از فرمت های استاندارد مانند مارک و... تهیه نشده است و ۴. محتوی نسخه ها در چند سطر معرفی نشده است.

۵. فهرست کتابهای چاپ سنگی کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی که توسط ابوالفضل حافظیان بابل و علی صدرايي خوبی در سال ۱۳۸۲ تهیه و تنظیم شده است. شیوه تنظیم براساس الفبایی عنوان بوده و شیوه فهرست‌نویسی آن مشابه نسخه های خطی است. در آن دو نمایه با عناوین ۱ - فهرست عناوین کتب فارسی، ۲ - فهرست عناوین کتب عربی و ۳ - فهرست اعلام آمده است. موارد زیر در این فهرست رعایت نشده است:

 - ۱ - اطلاعات کتابشناسی و نسخه‌شناسی کامل نمی باشد. ۱ - موضوعات براساس سر عنوانهای موضوعی فارسی تعیین نشده است. ۲. قواعد فهرست‌نویسی رعایت نشده است. ۴. درهم ریختگی اطلاعات کتابشناسی و نسخه شناسی مشهود است. ۴. کاربرد فهرست‌نویسی بر مبنای هیچ یک از فرمت های استاندارد مانند مارک و... تهیه نشده است. ۵. محتوی نسخه ها در چند سطر معرفی نشده است.

۶. فهرست کتابهای چاپ سنگی و سربی (فارسی و عربی) کتابخانه‌های عمومی اصفهان که توسط محمد علی هدایت در سال ۱۳۸۵ تهیه و تنظیم شده است. فهرست حاضر تعداد ۱۰۵۷ عنوان کتاب چاپ سنگی و سربی موجود در کتابخانه‌های عمومی اصفهان را دربردارد که ۳۹۲ عنوان زبان فارسی و ۶۶۵ عنوان زبان عربی است. شیوه تنظیم براساس الفبایی نام نویسنده است. پس از نام نویسنده، عنوان کتاب، تکرار نام نویسنده، نام مصحح، مترجم، شارح، کاتب و... سپس محل نشر، ناشر یا چاپخانه، سال نشر، تعداد صفحه ها، نوع آرایش و تذهیب نسخه، جلد و قطع کتاب آورده شده در انتهای کتاب نمایه‌هایی تهیه شده است که عبارتند از: ۱ - فهرست عناوین کتب فارسی، ۲ - فهرست عناوین کتب عربی، ۳ - فهرست اعلام

موارد زیر در این فهرست رعایت نشده اند:

- ۱ - اطلاعات کتابشناسی و نسخه‌شناسی مانند آغاز، انجام و... نیامده است. ۲. قواعد فهرست‌نویسی آن رعایت نگردیده است. ۳ - عدم تهیه فهرست موضوعی. ۴. کاربرد فهرست‌نویسی بر مبنای هیچ یک از فرمت های استاندارد مانند مارک و... تهیه نشده است.

۷. فهرست کتابهای چاپ سنگی و سربی فارسی - عربی - ترکی کتابخانه تربیت تبریز که توسط هادی هاشمیان در سال ۱۳۸۶ تهیه و تنظیم شده است. فهرست حاضر تعداد ۲۶۲۰ عنوان کتاب چاپ سنگی را در بر دارد که ۸۲۰ عنوان زبان فارسی، ۵۸۳ عنوان زبان عربی و ۱۲۱۷ عنوان زبان ترکی است. شیوه تنظیم براساس الفبایی نام نویسنده است. پس از نام نویسنده در هر مدخل، عنوان کتاب، تکرار نام نویسنده، شارح، نام مصحح، مترجم، کاتب و... سپس محل نشر، ناشر یا چاپخانه، سال نشر، تعداد صفحه ها، اندازه کتاب آورده شده است. در انتهای کتاب نمایه هایی تهیه شده است که عبارتند از: ۱ - فهرست عناوین کتب، ۲ - فهرست کاتبان، ۳ - فهرست اشخاص ۴. فهرست چاپخانه ها موارد زیر در این فهرست رعایت نشده است.

۱ - اطلاعات کتابشناسی و نسخه شناسی مانند آغاز، انجام، آرایش و تذهیب های نسخه و... نیامده است. ۲. قواعد فهرست نویسی آن رعایت نگردیده است. ۳ - عدم تهیه فهرست موضوعی. ۴. کاربرد فهرست نویسی بر مبنای هیچ یک از فرمت های استاندارد مانند مارک و... تهیه نشده است. ۵. محتوی نسخه ها در چند سطر معرفی نشده است.

۸. فهرست کتابهای چاپ سنگی تبریز فارسی - عربی که توسط هادی هاشمیان در سال ۱۳۸۶ تهیه و تنظیم گردیده است. فهرست حاضر تعداد ۱۱۱۸ عنوان کتاب چاپ سنگی تبریز را در بر دارد که ۷۵۷ عنوان زبان فارسی و ۳۶۱ عنوان زبان عربی است. شیوه تنظیم براساس الفبایی نام نویسنده است. پس از نام نویسنده، عنوان کتاب، تکرار نام نویسنده، نام، شارح، مصحح، مترجم، کاتب و... سپس محل نشر، ناشر یا چاپخانه، سال نشر، تعداد صفحه ها و اندازه کتاب آورده شده است و در انتهای کتاب نیز نمایه هایی تهیه شده است که عبارتند از: ۱ - فهرست عناوین کتب، ۲ - فهرست کاتبان، ۳ - فهرست اشخاص، ۴. فهرست چاپخانه ها

موارد زیر نیز در این فهرست رعایت نشده است: ۱ - اطلاعات کتابشناسی و نسخه شناسی مانند آغاز، انجام، آرایش و تذهیب های نسخه و... نیامده است. ۲. نداشتن فهرست تحلیلی و عدم تعیین موضوع ۳. عدم قواعد فهرست نویسی آن رعایت نگردیده است. ۴ - تهیه فهرست موضوعی. ۵. کاربرد فهرست نویسی بر مبنای هیچ یک از فرمت های استاندارد مانند مارک و... تهیه نشده است. ۶. محتوی نسخه ها در چند سطر معرفی نشده است.

۹. فهرست کتابهای چاپ سنگی و سربی کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری که در سال ۱۳۸۶ تهیه و تنظیم شده است، کتاب حاضر تعداد ۶۱۹ عنوان کتاب چاپ سنگی موجود در مدرسه علی شهید مطهری را در بر دارد که ۳۹۹ عنوان زبان فارسی و ۲۲۰ عنوان زبان عربی است. شیوه تنظیم براساس الفبایی نام نویسنده است. پس از نام نویسنده در هر مدخل، عنوان کتاب، تکرار نام نویسنده، نام شارح، مصحح، مترجم و... سپس محل نشر، ناشر یا چاپخانه، سال نشر، تعداد صفحه ها آورده شده است. موارد زیر در این فهرست رعایت نشده است:

۱. در انتهای کتاب فهرست هایی تهیه نشده است. ۱ - اطلاعات کتابشناسی و نسخه شناسی مانند آغاز، انجام، آرایش و تذهیب های نسخه و... نیامده است. ۲. قواعد فهرست نویسی آن رعایت نگردیده است. ۳. کاربرد فهرست نویسی بر مبنای هیچ یک از فرمت های استاندارد مانند مارک و... تهیه نشده است. ۴. محتوی نسخه ها در چند سطر معرفی نشده است.

عمده نقاط ضعف قابل پیش بینی در بررسی فهرست های چاپ سنگی موجود که مورد بررسی قرار گرفت

عبارتند از:

الف) فهرستنویسی سنتی: علی‌رغم آنکه همه یا بیشتر فهرستنگاران در معرفی نسخه‌ها و درج اطلاعات آنها در قالب فهرستها به دو اصل کتابشناسی و نسخه‌شناسی توجه داشته‌اند، اما با توجه به عدم دسترسی به اصول و قواعد ثابت و استاندارد مورد قبول همه، شیوه تدوین فهرستها مختلف شده است.

۱. شتابزدگی در معرفی کتابها، بسیاری از نکات دقیق و عمیق مورد غفلت شده است.
۲. وجود سبکهای متفاوت و لغزشهایی که باز ریشه در سهل‌انگاری و عدم دقت دارد.
۳. عدم ذکر آغاز و انجام در اکثر فهرست‌های تهیه شده.
۴. ابهام در معرفی نسخه‌های ناشناخته و عدم بررسی کامل جهت شناسایی آنها.
۵. عدم تهیه نمایه‌های کامل و جامع در انتهای فهرست.
۶. در هم ریختن اطلاعات کتابشناسی و نسخه‌شناسی که در اغلب فهرستهای تهیه شده دیده می‌شود.
۷. بازیابی عناوین و دیگر اطلاعات مورد نظر در بعضی فهرست‌ها، بدون آشنایی محقق با شیوه کار فهرستنگار در آن فهرست به سادگی امکان‌پذیر نمی‌باشد.
۸. یکدست کردن اطلاعات فهرست‌ها و فراهم آوردن یک مجموعه یکدست حاوی اطلاعات مربوط به یک نسخه دشوار و گاه غیرممکن می‌گردد.
۹. بسیاری از اطلاعات کتابشناسی و نسخه‌شناسی مانند آرایش‌ها و تذهیب‌ها و... در بسیاری از فهرست‌ها نیامده است.

ب) فهرستنویسی نوین: اگر چه نسخه‌های چاپ سنگی با کتابهای چاپی اشتراکات بسیار زیادی دارند، اما به لحاظ تمایز زیاد بین نسخه‌های چاپ سنگی و چاپی اصول و قواعدی برای نسخه‌های چاپ سنگی ذکر شده و مبنای آن همان اصول و قواعد منابع چاپی بوده، چندان کامل نبوده و مورد استقبال فهرستنگاران قرار نگرفته است. برخی از اشکالات این اصول به شرح زیر است.

۱. تمام اطلاعات موجود در فهرستهای چاپ سنگی را در بر نمی‌گیرد.
۲. بهای کمتری به اطلاعات کتابشناسی، معرفی محتوا، فصول و ابواب کتاب داده شده و تنها در یک فهرست نسخه‌ها را در چند سطر معرفی کرده است.
۳. در فهرستنویسی توصیفی^۴، برخی از نواحی مورد نیاز وجود ندارد.
۵. نداشتن فهرست تحلیلی^۵ و عدم استفاده از سرعنوان‌های موضوعی برای موضوع دهی در بسیاری از فهرست‌ها.
۶. از همه مهمتر عدم توجه به قواعد فهرستنویسی.
۷. عدم استفاده از فرمت‌های استاندارد منابع مانند فرمت مارک، یونی‌مارک^۶ و... از جمله مسائلی است که فهرستنگاران از آن گذشته‌اند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

بررسی فهرست‌های نسخه‌های چاپ سنگی، نشان می‌دهد قواعد یکنواخت در معرفی آنها وجود ندارد و مخصوصاً اغلب از حیث اصطلاحات تفاوت‌هایی مشخص میان آنها دیده می‌شود. زیرا هر فهرستنگار بنا بر اطلاعات

⁴ Descriptive Cataloging

⁵ Analytical Cataloging

⁶ Unimarc

اكتسابی و گاهی بنا بر ذوق شخصی و اجتهاد فردی به شناساندن آن‌ها پرداخته است. نبود اصول و قواعد ثابت و مضبوط و گوناگونی اصطلاحات طبعاً موجب بروز مشکلاتی در کتابشناسی و نسخه‌شناسی این منابع می‌گردد. اما از طرفی با این وجود اختلاف سلیقه در فهرستنگاری اصول و قواعد مشترکی را رعایت کرده است، لذا جمع‌آوری آرای آنان در مباحث کتابشناسی و نسخه‌شناسی و بررسی خود نسخه‌ها و آرای کارشناسان می‌تواند در شناسایی این عناصر کمک نماید، بنابراین تهیه اطلاعات مشترک کتابشناسی و نسخه‌شناسی و تعریف هریک از این اطلاعات کتابشناسی و نسخه‌شناسی این منابع ضروری به نظر می‌رسد.

طبعاً اگر راهی بتوان یافت که فهرستنویسی با یکنواختی تهیه شود فایده بیشتری خواهد بود. تجربه‌های پیشین مخصوصاً آنچه برای فهرستنویسی نسخه‌های خطی داخل و خارج استفاده می‌شود می‌تواند در این زمینه کمک‌کننده باشد.

از آنجایی که منابع چاپ‌سنگی حاصل دوره انتقال از خطی به چاپی می‌باشد و از لحاظ اطلاعات کتابشناسی و نسخه‌شناسی در اکثر موارد مشترک بوده، بایستی اطلاعات مشترک کتابشناسی و نسخه‌شناسی که در فهرست نسخه‌های خطی آمده، در فهرست نسخه‌های چاپ‌سنگی مورد توجه واقع شود.

فهرستنگاران نسخه‌های چاپ‌سنگی جهت تهیه اصول یکنواخت و مدرن و ایجاد هماهنگی در سازماندهی منابع چاپ‌سنگی با لحاظ کردن شیوه فهرستنگاری قدیم و نیز قواعد استاندارد فهرستنویسی و ادغام مناسب این دو با یکدیگر کاربرگه فهرستنویسی‌ای را به عنوان مبنا و اساس فهرستنویسی نسخه‌های چاپ‌سنگی طراحی کردند و به عنوان کاربرگه‌ای استاندارد برای نسخه‌های چاپ‌سنگی تلقی شود. و بر اساس آن فهرست نسخه‌های چاپ‌سنگی را تهیه نماید.

فهرست منابع و مآخذ:

- اوکتایی، عبدالعلی (۱۳۰۵). فهرست کتب خطی کتابخانه آستان قدس رضوی. مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی.
- حافظیان بابلی و علی صدرایی خویی (۱۳۸۲). فهرست کتابهای چاپ‌سنگی کتابخانه آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع). قم: مجموعه آثار کنگره بزرگداشت حضرت عبدالعظیم (ع).
- دبیری، اکرم (۱۳۸۴). چاپ‌سنگی و دلایل رواج آن در ایران. فصلنامه کتاب، دوره ۶، شماره ۲ (تابستان)، ۶۶-۵۹.
- عظیمی، حبیب‌الله (۱۳۸۵). فهرستنویسی نسخ خطی، دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. ج. ۲، ص ۱۲۵۵-۱۲۵۶.
- کتابخانه سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی (۱۳۷۰). فهرست کتابهای چاپ‌سنگی. تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- مدرسه عالی شهید مطهری. کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد (۱۳۸۶). کتابهای چاپ‌سنگی و سرب‌سنگی کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) (زیر نظر ابوالقاسم نقیعی و به کوشش سهراب یکه‌زارع). تهران: مدرسه عالی شهید مطهری.
- مسعودی، اکرم (۱۳۷۹). فهرست کتابهای چاپ‌سنگی ایران موجود در کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، با همکاری منیژه صالحی. تهران: دانشگاه تهران، موسسه انتشارات و چاپ.

- وثیق، منصوره (۱۳۷۹). فهرست کتب چاپ سنگی (فارسی) کتابخانه مرکزی تبریز. قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی (ره).
- هاشمیان، هادی (۱۳۸۶). فهرست کتابهای چاپ سنگی و سربی فارسی - عربی - ترکی کتابخانه تربیت تبریز. تبریز: ستوده.
- فهرست کتابهای چاپ سنگی تبریز (فارسی - عربی). تبریز: ستوده.
- هدایت، محمدعلی (۱۳۸۵). فهرست کتابهای چاپ سنگی و سربی (فارسی و عربی) کتابخانه‌های عمومی اصفهان. اصفهان: انجمن کتابخانه‌های عمومی اصفهان.

